

Sobre l'«Amor de mare» verdaguerià. Notes sobre algunes versions del tema

Tibor Barcza

(Szent István University, Budapest)

Carola Duran Tort

(Societat Verdaguer)

Aquest treball és fruit de la col·laboració de dues persones que, amb interessos afins, han connectat a través de la xarxa d'internet. Per tant, aquest article s'ha redactat entre dos estudiosos que malgrat la distància i el desconeixement personal mutu han unit esforços per donar a conèixer les diferents versions i edicions del tema verdaguerià amb l'afany d'establir l'impacte que el poema ha tingut —i té encara— en suports diversos. O sigui que aquesta aportació és semblant a una sonata per a piano, interpretada a quatre mans, substituint, però, el piano per la xarxa.

Com ja és sabut, Verdaguer va veure publicat el poema «Amor de mare» en el *Calendari Català pera 1881* com a homenatge i record del recentment finat Joaquim M. Bartrina. La primera versió de Verdaguer és aquesta:

AMOR DE MARE

Lo demás és aire

Lo dolent fill a la dolenta filla
digué un matí:
—Tu ets de mon cel l'estrella que més brilla,
¿què vols de mi?
Te portaré de casa del meu pare...
tot un tresor,
te portaré les joies de ma mare
—Porta'm son cor—
Lo dolent fill la troba que dormia

tot somiant,
 lo somni dolç que dia i nit somia
 n'és son infant.
 Obre son pit i amb un coltell arranca
 son pobre cor
 son cor que viu, com Colometa blanca,
 del seu amor
 Com llàntia d'or portant-lo en sa mà dreta,
 batre lo sent.
 —Oh qui et sentís, oh cor de ma mareta,
 d'amor batent!—
 Tot caminant de sa estimada queia
 prop del portal,
 i amb dolça veu lo cor hermós li deia:
 —Fill t'has fet mal?—

Verdaguer va redactar el poema amb el lema «Lo demás és aire». Aquest aforisme és una modificació d'una dita popular —*Amor de pare, tot lo demás és aire*— que ja apareix recollida en un diccionari de 1839¹ i després continua present en els diccionaris de Pere Labernia.² La parèmia original fa referència a l'amor patern com l'únic amor segur, però el poeta de Folgueroles la va adaptar a la seva conveniència amb el canvi de protagonista. En totes les versions posteriors, el lema desapareix de l'encapçalament. Cal destacar també que el poema publicat a la pàgina 31 del *Calendari Català pera 1881* (1880) i en la pàgina 59 del número 2 de *La Pàtria Catalana* com a «Argument d'en Bartrina» presenta una estructura seguida, sense estrofes.

Precisions sobre la gestació del poema verdaguerià

És conegut que el tema sobre l'amor matern va ser proporcionat per Joaquim M. Bartrina a Verdaguer arran d'una visita del mossèn

1. Fra Magí SUNYER. *Diccionario catalán castellano, con una colección de más de 1670 refranes*. Barcelona, 1839.

2. Pere LABERNIA. *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*. Barcelona: Espasa Germans, 1864-1872; *Novísimo diccionario de la llengua castellana con su correspondència catalana*. Barcelona: Espasa Hermanos, 1866-1867 i també a Santiago Angel SAURA. *Refranero castellano catalán. Refranes, adagios, proverbios, aforismos, frases proverbiales*. Separata del *Diccionario Manual de las lenguas castellana-catalana*. Barcelona: Libreria de Esteban Pujal, 1884.

al seu amic moribund. Cal, però, precisar alguns detalls d'aquesta primera notícia. Quan Verdaguer va anar a visitar Bartrina per última vegada devia ser el primer o segon dia d'agost —el reusenc va morir el dia quatre— potser a sobre la taula o a prop del llit hi devia haver el número 278 de *Le Gaulois* del 17 de juny de 1880 en la primera pàgina del qual apareixia una «Chronique d'été – L'idiot» que acabava amb el paràgraf següent:

...dans une hutte, près du Bourg-de-Batz, le vieille Marie-des-Anges endort son gas furieux, en lui chantant cette légende d'autrefois: "Si tu veux me prouver que tu m'aimes, dit la mauvaise fille, tue ta mère et m'apporte son cœur. Et le mauvais garçon tue sa mère, lui arracha le cœur, et courut vers la mauvaise fille. Mais en courant il tomba, et en tombant il laissa rouler le cœur de sa mère. Et, comme il se relevait, il entendit le cœur de sa mère qui lui disait: «T'es-tu fait du mal, mon enfant?»"

La col·laboració anava firmada amb el pseudònim de Beauminet.³ Sembla evident que tots dos ignoraven qui s'amagava darrere el pseudònim i no és fins poc temps després que Albert Savine cita Richepin com a autor, no de la crònica, sinó de la cançó que el poeta francès va compondre per a la peça teatral de *La Glu*. La citació es troba en una nota al peu de pàgina de la introducció que, amb el títol de «La Renaissance de la poésie catalane», Savine incorpora a la traducció de *L'Atlantida*.⁴ Per la seva banda, Richepin va escollir possiblement redactar les cròniques d'estiu sota pseudònim a causa dels escàndols que havien envoltat la publicació de les seves obres *La chanson des gueux* (1876) i *Les morts bizarres* (1877), tenint en compte

3. El diari anunciava l'aparició d'aquestes col·laboracions amb les paraules següents: «*Les Chroniques d'été par Beauminet, un pseudonyme que la vigueur et l'originalité de celui qui le porte auront vite percé*». Arthur MEYER. «Aux lecteurs du Gaulois». *Le Gaulois* (21 mai 1880), p. 1. El primer episodi de la sèrie va ser publicat el 3 de juny de 1880 amb el títol de «Ma cousine Leilah».

4. Albert SAVINE. *L'Atlantide Poème traduit du catalan de Mossen Jacinto Verdaguer, augmenté d'une introduction et d'appendices*. París: Librairie Léopold Cerf, 1883, p. CXXVIII-CXXIX. La citació és la següent: «Joaquin Maria Bartrina, peu avant de mourir, reçut la visite du poète, lui lit un entrefilet du Gaulois et lui exprima ses regrets de ne pouvoir mettre en œuvre ce canevas». En nota a peu de pàgina Savine concreta: «Cet entrefilet du Gaulois était un extrait de La Glu de Jean Richepin».

el mitjà on havien d'anar publicades ja que, a partir de 1879, el diari *Le Gaulois* havia pres una orientació conservadora i legitimista que no devia encaixar gaire amb les provocacions del poeta francès.

L'elecció del pseudònim Beauminet presenta, des del coneixement que en podem tenir un segle i mig després, tres connotacions diferents. A l'any 1880, es va fer famós a França, un cavall de cursa que portava aquest nom. Era un cavall nascut el 1877, que era un habitual guanyador als hipòdroms. Els lectors del diari, que es trobaven entre la burgesia i la noblesa, podien acceptar i recordar fàcilment aquest nom, més quan a Deauville i a altres indrets de la costa atlàntica les curses de cavalls eren una de les distraccions preferides dels estiuejants. Una altra possibilitat seria la referència al vodevil en un acte amb el títol de *Monsieur Beauminet*,⁵ que es va estrenar a París el 14 d'abril de 1855. I finalment, l'elecció, per part de Richepin, d'un mot amb unes característiques molt més provocadores. Beauminet es pot traduir per «efeb» o més concretament per «noiet objecte de desig homosexual»; elecció que no seria aliena a les provocacions que l'autor francès ja havia formulat en les seves obres anteriors.

No podem saber si Bartrina coneixia exactament el significat d'aquest mot. Potser simplement en desconeixia el valor semàntic i li semblava un diminutiu graciós o, si en coneixia el significat, no el va fer saber a Verdaguer per respecte als ordes sagrats del poeta. Per tant, Verdaguer va conèixer la primera versió de la llegenda, no en forma de cançó, sinó com a colofó d'una crònica d'estiu, signada amb pseudònim. Amb tota seguretat si Verdaguer hagués sabut qui signava com a Beauminet i quina havia estat l'obra de Richepin fins llavors no hauria acceptat el repte de convertir la llegenda en una cançó, per molt que li ho demanés el seu amic a les portes de la mort. Prou justificacions va haver de fer Jaume Collell per publicar el poema en l'homenatge a Bartrina, a causa de la personalitat del reusenc.⁶ A Verdaguer, el coneixement de Richepin li va arribar el 1882 mitjançant *Le Midi Littéraire* de Savine on aquest publicava

5. M. MÉLESVILLE et Xavier BONIFACE. *Monsieur Beauminet*. París: Beck, 1855.

6. Un primer article sobre el tema es troba a Carola DURAN. «*Amor de mare*, hipertext hipotextificat». *Anuari Verdaguer* (2002), p. 301-319.

la traducció de *L'Atlàntida*.⁷ Però és a l'any 1884, durant l'estada de Verdaguer a París, que el poeta pren consciència de la popularitat de Richepin a propòsit de la publicació de *Les blasphèmes* i critica amb contundència l'obra que, segons Verdaguer, aconsegueix l'èxit no pels seus mèrits artístics, sinó per l'escàndol del tema.⁸

Amb posterioritat a la publicació de la «Chronique d'été» a *Le Gaulois*, el mateix Richepin va transformar la llegenda en cançó, seguint la forma de les cançons bretones i la va incloure en la novel·la *La Glu*, publicada el 1881.⁹

Y avait un'fois un pauv'gas
Et lon lan laire
Et lon lan la
Y avait un'fois un pauv'gas
Qu'aimat cell'qui n'l'aimait pas.

Elle lui dit: Aport'moi d'main
Et lon lan laire
Et lon lan la
Elle lui dit: Aport'moi d'main
Le cœur de ta mèr' pour mon chien .

Va chez sa mère et la tue
Et lon lan laire
Et lon lan la
Va chez sa mère et la tue
Lui prit l'cœur et s'en courut,

Comme il courait, il tomba
Et lon lan laire
Et lon lan la
Comme il courait, il tomba
Et par terre le cœur roula.

7. La col·lecció de *Le Midi Littéraire* formava part de la biblioteca de Verdaguer i George Gourdon, el traductor al francès de l'«Amor de mare», elogia l'obra de Richepin a l'article «Una volée de merles». *Le Midi Littéraire* (1882), p. 562-564.

8. Jacint VERDAGUER. «A vol d'auzell». A: *Excursions i viatges*. Barcelona: Editorial Barcino, 1986, vol. II, p. 247-278.

9. *La Glu*. París: Maurice Dreyfous, 1881.

Et pendant que le cœur roulait
 Et lon lan laire
 Et lon lan la
 Et pendant que le cœur roulait
 Entendit l'cœur qui parlait

Et le cœur disait en pleurant:
 Et lon lan laire
 Et lon lan la
 Et le cœur disait en pleurant:
 T'es-tu fait mal, mon enfant?

Aquesta cançó va ser ràpidament traduïda i versionada en diversos idiomes europeus com ara: alemany (Armin Schawartz, 1882), holandès (Victor de la Montagne, 1882), danès (1883), hongarès (József Kiss, 1883-1889), polonès (1895), anglès (1897), txec (Jaroslav Krapil, 1900), romanès (Corneliu Moldovanu, 1910), rus (A. A. Mussar-Vikentev, 1914), grec (Angelos Vlachos, 1917), etc. L'única traducció castellana de la «Chanson» que hem trobat es deu a la ploma de Pedro Abraham Valdelomar Pinto i procedeix d'un article al diari *La Prensa* de Lima on l'escriptor col·laborava assíduament. És del 4 de gener de 1917, inserida en un article que porta el títol de «Por el dolor de los heridos... La conferencia de Madame Chenu».¹⁰

LA CANCIÓN DE LA GLUE

Había una vez un pobre muchacho
 Que amaba a la que no lo amaba.
 Ella le dijo: «Tráeme mañana
 El corazón de tu madre para mi perro.»
 Y él fue donde su madre y la mató,
 Le arrancó el corazón y echó a correr,
 Y corriendo cayose
 Y como al correr se cayera,
 el corazón rodó por tierra.
 Y mientras el corazón rodaba,

10. Pedro Valdelomar (Ica, 1888 - Ayacucho, 1926) va ser un narrador, periodista i dramaturg peruà, que va excel·lir en la narrativa curta. *El caballero Carmelo* és el recull dels seus contes. La seva admiració per la literatura francesa i anglesa el devia portar a conèixer el text de Richepin que traduí.

Oyó que hablaba el corazón
 Y el corazón dijo llorando
 «Te has hecho daño, hijo mío?»

Origen de la llegenda

Beauminet a la seva crònica de *Le Gaulois* ens diu que era una llegenda antiga sense especificar-ne la procedència i el seu mèrit és haver-la convertida en una cançó seguint l'estructura de les cançons populars bretones o sigui en díctics amb la repetició d'un d'ells i la inclusió de síl·labes buides no significatives que es van repetint. La popularització de la literatura oral bretona per Théodore de la Villemarqué amb el recull *Barzaz Breiz* li va facilitar la feina de compondre la cançó seguint l'estructura popular, però al mateix temps ens fa descartar-ne l'origen bretó.¹¹

Aleshores, la procedència àrab sembla la més encertada si tenim en compte les precisions fetes per John Henry Patterson en el seu llibre *With the Zionist in Gallipoly*, publicat el 1916. Al capítol XXV, «Life in Egypt», recull una tradició oral amb el mateix tema que el poema verdaguerià.¹² Si la llegenda encara era viva a Egipte quaranta anys més tard que la primera aparició del tema a la «Chronique d'été – L'idiot», res no impedeix pensar que Richepin, que havia nascut a Algèria el 1849, fill d'un metge militar, i hi havia passat els primers

11. La primera edició de *Barzaz Breiz* és de 1839 i la segona i definitiva de 1867. Informació sobre l'estructura de les cançons bretones es troba a Hervé RIVIÈRE. «Sur une structure poétique-musicale». A: *Poésies chantées de tradition orale en Flandre et en Bretagne*. París: Librairie Honoré Champion, 1991.

12. «An Arab youth married a maiden whom he came to love passionately, but he had great love for his mother too, and of this the wife was intensely jealous, so much so, that he told him one day that she could never love him fully while his mother lived, and that the only way for him to secure her affections was to kill his mother and bring her heart as a peace-offering. The wretched youth, blinded by passion, committed this terrible crime, and, concealing his mother's heart within his gown, he ran swiftly to present it to his wife. On the way he tripped and fell heavily, and, in doing so, the heart dropped to the ground. On picking it up to replace it, the heart said to him "My poor boy, I hope you did not hurt yourself when you fell"». Londres: Hutchinson & Co, 1916, p. 241-242; Nova York: George H Doran Company, 1916, p. 237.

anys de la seva vida, podia perfectament haver conegut la llegenda per tradició oral, ja que s'ha de tenir en compte que, en els anys d'infantesa de Richepin, França feia poc temps que havia posat els peus a Algèria i el domini de les tribus àrabs era encara hegemònic.

Per altra banda, l'escriptor i matemàtic brasiler Júlio César de Mello e Sousa, en la seva voluntat de donar a conèixer la cultura àrab a la qual havia arribat mitjançant els seus estudis matemàtics, redactà nombrosos llibres de contes i també de divulgació científica enllaçant les dues aficions, els quals han conegut nombroses edicions al seu país nadiu. En moltes de les seves obres fa servir el pseudònim Malba Tahan i amb aquest nom publica el llibre *Contos e lendas orientais*,¹³ recull de narracions de la cultura àrab i entre elles, *la lenda do coração materno*. En tractar-se d'un conte, l'acció hi és amplificada amb nombrosos personatges i diàlegs, com la presència d'un fetiller que prepara un beuratge que fa perdre la raó al protagonista en el seu acte d'aconseguir el cor de la mare. Però allò que no canvia és la interpel·lació materna: «Estás ferido, meu filho?»

Sembla, doncs, possible afirmar que l'origen remot del tema és àrab. Aquesta també és l'opinió expressada per Ignacio López-Calvo en el seu llibre *Alternative orientalisms in Latin America and beyond*.¹⁴ Roberto Marín Guzmán¹⁵ en el seu treball «Los árabes en

13. La primera edició trobada és *Contos de Malba Tahan* (Rio de Janeiro: Editora Brasileira Lux, 1925), on no apareix la llegenda del cor. Desconeixem, doncs, en quina de les edicions posteriors va incloure el tema de l'amor maternal. Els anys 2004 i 2005 encara es van fer noves edicions del llibre a Rio de Janeiro a càrrec de Ediouro Publicações. Júlio César de Mello e Sousa (Rio de Janeiro, 1895-Recife, 1974) va escriure més de 69 llibres de contes i 51 llibres de matemàtiques. El seu llibre més conegut ha estat publicat en català: *L'home que calculava: novel·la sobre les matemàtiques*. Barcelona: Empúries, 1998 i reedició el 2000. En castellà, *El hombre que calculaba* va ser publicat a Barcelona per Veron Editor el 1972 i el 1981. RBA editors va editar de nou el llibre els anys 2007, 2008 i 2009. El 2008 RBA va publicar un altre llibre d'aquest autor: *Matemática divertida i curiosa*.

14. Ignacio LÓPEZ-CALVO. «...of Arab origin is "The Legend of the Maternal Heart" (A Lenda do Coração Materno)». A: *Alternative orientalisms in Latin America and beyond*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2007, p. 174. L'autor és professor de literatura iberoamericana a la Universitat de Califòrnia.

15. Roberto Marín Guzmán és doctor en història de l'Orient Mitjà i estudis islàmics de la Universitat de Costa Rica.

Centroamèrica» afirma, per la seva part, que és una llegenda libanesa «entre otras muchas que se publicaron en “El Sheik”,¹⁶ muestra aspectos culturales y tradiciones muy arraigades en la sociedad libanesa».¹⁷

De totes maneres, el seu pas a través de les diverses interpretacions n'ha esborrat la procedència i ha esdevingut patrimoni de la cultura popular universal.

La fortuna de l'«Amor de mare» verdaguerià

I. França

La primera traducció del poema verdaguerià va ser publicada a la revista *Le Midi Littéraire*, que, el 1881, Albert Savine va començar a treure a París, encara que l'administració i la impremta eren a Ais de Provença. En el número de maig de 1882, hi apareix la versió francesa del poema de Verdaguer, que és, per tant, treta d'alguna de les publicacions periòdiques on primer va veure la llum, probablement el *Calendari Català pera 1881*; abans, doncs, de la seva inclusió en el llibre *Caritat*. La traducció va signada per George Gourdon, col·laborador habitual de la revista.¹⁸ Poc temps després, Albert Savine la va reproduir en la introducció a la seva versió francesa de *L'Atlàntida*, al costat d'una altra traducció de Gourdon d'un poema verdaguerià.¹⁹

16. *El Sheik*, vol. 1, núm. 8 i 9 (1944), p. 3.

17. Treball inclòs al llibre Abdeluahed AKMIR (coord.). *Los árabes en América Latina. Historia de una emigración*. Madrid: Siglo XXI de España Editores, 2009, p. 437-438.

18. George Gourdon (1852-1915) va néixer a la Charente inferior, va estudiar medicina a París, però el periodisme i la poesia van arraconar la seva primitiva vocació. Va ser redactor del *Paris Journal*, col·laborador de *Le Midi Littéraire* i redactor en cap de la *Tablette des Deux Charentes* que es publicava a Rochefort. La seva producció poètica és recollida a *Pervenches* (1878), a *Les Villegoises*, (1887) i es tanca el 1896 amb el poema èpic *Guillaume d'Orange*.

19. Albert SAVINE, *Op. cit.*

AMOUR DE MÈRE
(Traduit du Catalan de Jacinto Verdaguer)

Un fils dénaturé disait à sa maîtresse:
«La plus belle étoile, c'est toi,
Parle, qu'exiges de moi?
De mon père je puis t'apporter la richesse:

Pour en orner tes doigts, ton sein, ton front vainqueur,
Veux-tu les bijoux de ma mère?»
Et la fille jalouse, au regard de vipère,
Lui dit: «Apporte-moi son cœur!»

Et le voilà qui court, en proie à la folie.
Et rentre comme un coup de vent
Dans la calme demeure où sa mère endormie
Sourit, en rêve, à son enfant!...

Le barbare saisit un arme meurtrière,
Bondit et frappe avec fureur,
Et du sein entr'ouvert il arrache le cœur,
Le cœur palpitant de sa mère!

Il le porte à la main, tel qu'une lampe d'or,
Et comme il veut s'enfuir plus vite,
Avec le cœur qui bat encore,
Il butte et tombe au seuil de la maison maudite

Alors, semblant sortir de ce cœur angoissé,
Une voix à ce fils cruel se fait entendre,
Et lui dit, bien douce et bien tendre:
«Mon pauvre enfant, t'es-tu blessé?».

2. Amèrica Hispana

Un cop d'ull a les diferents edicions del poema immediatament després de la seva primera aparició al *Calendari Català pera 1881* demostra que la seva publicació quedava circumscrita a publicacions del domini lingüístic català, a excepció feta de la traducció francesa esmentada més amunt.²⁰ L'aparició del recull *Caritat* en les seves

20. *Calendari Català pera 1881*; *La Veu del Montserrat* (gener de 1881); *La Pàtria Catalana* (gener de 1881); *La Garbera Catalana* (1884) i *Museo Balear* (1884).

dues edicions de l'any 1885 va significar el començament de l'expansió del poema en terres allunyades de Catalunya, però que encara hi mantenien estrets lligams per raons familiars o comercials. No és difícil imaginar que viatgers de camí cap a Amèrica portessin el llibre com a regal per a amics, parents o clients, residents en terres del nou continent o viatgers americans de visita a Barcelona retornessin amb el llibre al seu equipatge.

Una de les primeres mostres d'aquest trasllat del poema verdaguerià al continent americà es troba en una versió datada el 1887, però publicada el 1888 a Santiago de Xile.²¹ El títol del poema s'ha omès, així com l'autor veritable, però en canvi la balada va signada per E. de la Barra.²² De totes maneres el subtítol de «Balada catalana» és la referència que mostra el seu origen. En un període en què els drets d'autor no eren reconeguts, era força habitual, sobretot en el teatre i en la poesia, que qualsevol versió fos considerada com a pròpia de l'adaptador, com en aquest cas.

BALADA CATALANA
(A Ismael Valdés Vergara)²³

I

Perdidamente enamorado un mozo
De una mujer soberbia y caprichosa,
Gemía encadenado, sin rebozo,
Como un perro a las plantas de una diosa.

— «Qué quieres, reina mía?
¿Qué quieres» le decía,
«¿Las joyas de mi madre?...
Pídelas, tuyas son.»
Y la amorosa fiera
Replícale altanera:
— «Quiero su corazón»

21. *Revista del Progreso* (Santiago de Xile), vol. 1 (1888), p. 12-13. Recollida també a *Poesías de Eduardo de la Barra. Poesía objetiva*, vol. 2. Santiago de Chile: Imprenta Cervantes, 1888, p. 2650.

22. Eduardo de la Barra Lastarria (Santiago, 1839-1900) era un distingit diplomàtic, crític literari i escriptor.

23. Ismael Valdés Vergara (Xile, 1853-1916) va ser advocat, diputat i alcalde de Santiago de Xile.

II

Corre volando loco, llega al lecho
 Donde su madre anciana está dormida,
 Y ¡cruel! le arranca el corazón del pecho
 Para llevarlo ¡infame! a su querida.

Corriendo, va, resbala
 Y cae, un grito exhala
 De angustia y de dolor;
 Y el corazón de madre
 Manando sangre, dijo:
 — «Te has hecho daño, mi hijo?...
 ¡Respóndeme, mi amor!...»

No sembla que aquesta versió tingués gaire èxit, perquè no s'han trobat més referències en altres publicacions. No és aquest el cas d'una altra versió, a Mèxic, apareguda el mateix 1887 a la revista setmanal *La Familia*²⁴ amb el títol «El corazón de una madre» i el subtítol «Balada catalana», encapçalaments que ens tornen a remetre a Verdaguer. El poema és anònim i no és una traducció literal del poema verdaguerià, però, com és habitual en totes les versions, respecta el darrer vers, ja que comprèn tot el dramatisme del tema.

EL CORAZÓN DE UNA MADRE
 (BALADA CATALANA)

Rugiente pasión ardía
 En el alma del doncel;
 Fuera de ella, nada había
 En el mundo para él
 —Lo que a tu capricho cuadre,
 dijo a su amada, yo haré;
 Si las joyas de mi madre
 Me pides, te las daré.

Y ella, infame cuanto hermosa,
 Dijo en su horrible fruición:
 —Sus joyas... son poca cosa,
 Yo quiero su corazón!
 En fuego impuro él ardiendo

24. *La Familia*. Editor propietario J. F. Jens. México, año IV, núm. 26 (dijous, 24 de febrer de 1887), p. 330.

Hacia su madre corrió,
 Y al punto su pecho abriendo
 El corazón le arrancó.
 Tan presuroso volvía
 La horrible ofrenda a llevar,
 Que tropezando en la via,
 Fue por el suelo a rodar.
 Y brotó un acento blando
 Del corazón maternal
 Al ingrato preguntando:
 —Hijo ¿No te has hecho mal?

Aquesta versió del poema desapareix de l'univers escrit durant aproximadament mig segle, o potser no hem estat capaços de trobar la baula que enllaça la cadena transmissora. De totes maneres, hi ha nombrosos testimonis a la xarxa internàutica que reciten el poema, tot dient que l'havien sentit en boca de les seves avantpassades, àvies o ties àvies. Aquesta apropiació del poema anònim és una de les característiques habituals que marquen la poesia popular i per això, a partir de l'any 1940, el poema torna a reaparèixer regularment en llibres antològics de poesies populars, sota el títol de «Balada catalana».

Per ordre cronològic s'han detectat els reculls següents:

El Correo Literario: literatura, arte, variedades. México: Libros para Todos, edición 22, 24-48, 1940.

Poesias escogidas: antología. México: El Libro Español, 1963.

Manuel IBÁÑEZ. *Antología de poesias populares*. México: Diana, 1967.

Altra edició: Editorial Planeta Mexicana, 2003.

Bienvenido DIAZ CASTILLO. *Lengua Española 0-II: teoría y práctica*. Santo Domingo: Universidad Autónoma, 1971.

Juan ARAGÓN OSORIO. *Antología de la reminiscencia: remanso del espíritu*. Yucatán: Imprenta Comercial Avendaño, 1978.

En l'aparició a *El Correo Literario* de 1940, la versió que originalment va publicar *La Familia* de forma anònima el 1887 és signada per un tal Vicente Balaguer. No hem estat capaços d'identificar qui és aquest personatge que, a partir dels anys 40, s'ha apropiat d'un text que, en la seva versió més propera en el temps a l'original verdaguerià, no tenia autor declarat. En algunes de les edicions signa

V. Balaguer, per la qual cosa podria ser confós amb Víctor Balaguer, autoria totalment descartada, però el seu nom és el que freqüentment apareix com a responsable de la versió popular, aquella que surt publicada originalment a *La Familia*, i que comença «Rugiente pasión ardía...», i que és present en nombroses aparicions a les xarxes internàutiques. La més recent és obra de l'artista holandès Laen Sanches que ha preparat un curtmetratge animat amb el poema *Balada Catalana*, que va ser presentat a la XXIII Semana de Cine de Medina del Campo l'abril de 2010.²⁵

Per descomptat que en totes aquestes versions anteriors, el nom de Verdaguer no hi apareix, però tant el títol com el subtítol —Balada catalana— remeten inevitablement a l'«Amor de mare» publicat a *Caritat*.

A Guatemala, el 1910 i en una publicació setmanal titulada *El Jardín*,²⁶ hi trobem una nova versió del poema verdaguerià, aquesta vegada signada pel veneçolà Felipe Tejera²⁷ i construïda en dues estrofes.

AMOR DE MADRE

BALADA

I

—Te daré rico tesoro
De mi eterno amor en prenda;
Mas pide mayor ofrenda
Que los diamantes y el oro.

25. El film és fàcilment localitzable a www.baladacatalana.com on és presentat com un curtmetratge d'animació surrealista, ple de lirisme, inspirat en el poema *Balada Catalana* de Vicente Balaguer [sic] sobre l'amor matern.

26. *El Jardín. Publicación semanal. Colección escogida de poesías de los mejores autores españoles y americanos, antiguos y modernos*. Guatemala, 15 de mayo de 1910, núm. 19, vol. III, p. 152.

27. Felipe Tejera (1846-1924), crític i historiador literari, va ser un dels fundadors de l'Academia Nacional de la Historia de Venezuela on va exercir el càrrec de bibliotecari. És autor d'una obra de referència a Venezuela: *Perfiles venezolanos, o Galería de hombres célebres de Venezuela en las letras, ciencias y artes*. Caracas: Tipografía La Semana, 1905. Entre les seves obres, a més a més d'una *Historia de la literatura española* (Barcelona, 191?), destaquem el poema *La Colombiada. Poema épico en doce cantos*, la segona edició del qual (Caracas: Imprenta de La Tribuna Liberal, 1878) figura en la biblioteca de Verdaguer.

—Pues darás cuanto me cuadre
 Cumplido mi deseo sea;
 Quiero de amor en presea,
 El corazón de tu madre.

II

Dijo la dama al doncel
 Que, ciego, al punto corría
 A do su madre dormía
 Soñando acaso con él.
 —Ebrio de insana pasión
 Se acerca, trémulo, al lecho
 Y arranca del santo pecho
 De su madre, el corazón.
 —Mas ya en el umbral sombrío
 De su amante cruel cayó;
 Y aquel corazón gritó:
 «¿Te has hecho daño, hijo mio?

En terres argentines, l'aparició del poema verdaguerià, el 1930, deu tenir alguna cosa a veure amb una nota sense signar, però prou versemblant, que explica la gènesi i el contingut del poema i que és publicada a la prestigiosa revista *Atlántida* de Buenos Aires, que apareix des del 1918.²⁸ El text és el següent:

HISTORIA DE UNA POESIA

Era el año 1880. Un gran poeta español, maestro de una generación literaria, en plena agonía, arrastraba por el mundo un cuerpo sin alma, contando impaciente las horas que lo separaban de la eternidad. Hombre atormentado por las inquietudes de su época, había disipado su juventud y su vida con los libros y las mujeres. Herido por desengaños terribles, era escéptico, sentimental y sarcástico. La risa brotaba de sus labios lívidos en una mueca llena de ironía y tristeza. Jamás había tenido España un poeta igual como él que, arrancando del humorismo seudofilosófico de Campoamor, llegaba a las rotundas negaciones del autor que nos ocupa y que no es otro que Joaquín María Bartrina.

Pero no entra en nuestros propósitos analizar la obra del poeta, sino referir solamente la historia de una poesía de Joaquín María

28. *Atlántida* (Buenos Aires), vol. 13 (1930), p. 52.

Bartrina, poesia que sentí dies abans de la seva mort, en el citat any de 1880, i que volia escriure i no pogué. [...]

Arribat el moment d'emprendre el darrer i definitiu viatge, era precis per al seu mateix coratge angustiat condensar en una poesia alguna cosa que fos la última somriure, la última llàgrima, la última rima de la seva existència. Associant en el seu pensament els dos amors més grans de la vida, l'amor bo i l'amor dolent, volia posar-los davant. Volia... i no pogué.

Reconecent la seva impotència, recorregué a Jacint Verdaguer. Eren germans en lletres i en infortuni. El contà el cas. Verdaguer emocionat, el escoltà, sentint al poeta Bartrina que amb veu tremolosa li deia:

—Mira, es tracta dels dos amors de la nostra vida: de l'amor de la nostra mare i el de ... qualsevol. ¿Comprendes? Així és que fixa't: un home s'enamora locament d'una dona que no sabent que li demanés un dia per posar a prova la força del carinyo de la seva amant, li demana el coratge de la mare. No vacila l'home, que va i mata a la que li donà la vida. ¿Què et sembla?

—Espantós.

—Y...

—Escucha hasta el fin. El hombre una vez realizada la terrible prueba, corre, fuera de sí, a entregar el corazón de su madre a la mujer que se lo ha pedido. Pero va tan ciego y sube tan de prisa las escaleras de la casa de su amada, que sin poderlo evitar resbala y cae. Y entonces el corazón, el corazón destrozado de su pobre madre se estremece dolorido y lleno de ternura y amor pregunta con un gemido: «Te has hecho daño, hijo mío?»

—¡Eso es grandioso!

—Lo escribirás tú?

—Descuida.

Morí Bartrina. Verdaguer escriu els versos que li ha demanat el seu amic. Traduccions al castellà, no tarden en difondre's ni en divulgar-se.

Aquesta història que apareix de forma anònima i sense la reproducció del poema, ens remet a la nota aclaratòria que Lluís Guarnier va publicar al peu de la seva traducció del poema verdaguerià. Com que la seva antologia de la poesia de Verdaguer va aparèixer el 1930 —com es recull més endavant—, l'autor de la nota sense signar de la revista *Atlántida*, en llegir-la, devia quedar colpit per l'elaboració de l'«Amor de mare» i va decidir recrear-ne la situació, novel·lant-la una mica, per tal de donar-la a conèixer. Tot i ser anònim, no és gaire ago-

sarat posar el nom de Julio G. de Alari²⁹ al peu de l'escrit. L'escriptor argentí era adult —tenia 26 anys— a l'època de la «Historia de una poesia»; era ja un important director i creador de revistes culturals, fet que l'obligava a estar al corrent de les novetats literàries, però el que permet atribuir-li la paternitat de la nota és, sobretot, la seva reproducció, gairebé literal, en el seu llibre *Almafuerte, su vida y su obra*³⁰ —format per una petita col·lecció de biografies, la de Verdaguer inclosa. Com que el 1930 Alari era director de la revista *Arte, Ciencias y Letras*, la «Historia de una poesia» calia que figurés sense signatura en una altra revista argentina.

És molt probable que aquesta nota fos la responsable de l'aparició del poema poc temps després en una altra publicació, també de Buenos Aires. És la que porta per títol *Caras y caretas*,³¹ on l'any 1932 torna a sorgir la versió del poema, publicada a *El Jardín*, aquest cop amb l'autoria del poeta d'Osona, però sense el nom del presumpte traductor, Felipe Tejera, i repartit en cinc quartetes.

Aquesta versió va conèixer noves aparicions en el llibre: *Hablemos de amor*, una antologia de poemes recopilats per José Godard,³² a *Antología de poesías a la madre*, de Julio Algara³³ i a la revista *Contenido*.³⁴

En un altre punt de l'Amèrica Hispana, aquest cop a Puerto Rico, apareix el 1958 un *Poemario de la madre*,³⁵ en el qual, amb l'autoria reconeguda de Jacint Verdaguer i amb un traductor també identificat, es troba encara una altra versió del poema. En el llibre,

29. Julio G. de Alari (Buenos Aires, 1904-198?). Escriptor amb més de 50 títols de novel·la i poesia torna a ocupar-se de Verdaguer en un dels seus últims llibres: *Estampas literarias*. Buenos Aires, 1980.

30. Julio G. de ALARI. *Almafuerte, su vida y su obra*. Buenos Aires: Editorial Agora, 1965, p. 74-75.

31. *Caras y caretas*, números 1775-1776, (Argentina) octubre de 1932.

32. José GODARD ALZAMORA. *Hablemos de amor. Gran selección de poemas románticos de los genios del amor*. 2ª edición corregida y aumentada. Lima: Peisa, 1960, p. 297.

33. Julio ALGARA. *Antología de poesías a la madre*. México: Editorial Pax, 1967, p. 46.

34. *Contenido*, Issues 188-193. México: Editorial Contenido, 1970. A la p. 33 apareix «Amor de Madre» por Julio [sic] Verdaguer.

35. J. DÁVILA SEMPRIT. *Poemario de la madre*. Puerto Rico: Publicaciones Islas, 1958, p. 19-20.

s'hi especifica que ha estat traduït del català per Manuel Martínez Roselló.³⁶ En aquest cas és un poeta reconegut de Puerto Rico qui ha tingut cura de la versió directa del català, llengua que devia conèixer per tradició familiar com mostra el seu segon cognom o mentre cursava medicina a la Ciutat Comtal, però amb família arrelada a l'illa caribenya, ja que en altres composicions rep el qualificatiu de poeta *boricua*, adjectiu utilitzat per designar aquells que viuen a l'illa des d'almenys tres generacions.

AMOR DE MADRE

Loco de amor, un novio a su adorada
 Dijo una vez:
 —¿Qué quieres como prueba confirmada
 De mi amor fiel?
 Por ti seré de mi querido padre
 Fiero ladrón;
 ¿Cuál quieres de las joyas de mi madre?—
 —Su corazón—
 Dijo la novia. Y obediente al ruego,
 Como corcel
 Desenfrenado, sin gobierno, ciego,
 Parte el doncel
 Busca a la Madre que en mullido lecho
 Durmiendo halló
 Y la mata y le arranca dentro del pecho
 El corazón...
 ¡El corazón!... Como paloma blanca
 Tierna y sin hiel,
 Acaso cuando el hijo lo arranca
 Sueña con él!
 Cual rica joya como hermosa prenda
 De alto valor
 Lo lleva hasta la novia como ofrenda
 De fiel amor...
 Caminando sin tino, la fría calma
 Siente perder;
 Se le acaba el valor, le falta el alma

36. Manuel Martínez Roselló (1862-1931), metge i poeta porto-riqueny. El 1887 és a Barcelona cursant la carrera de medicina que va exercir a Puerto Rico amb notable preocupació pels problemes de salut pública.

Antes tan cruel,
 Tropieza y cae de su siniestra dama
 Junto al portal
 Y, con voz dulce que el amor inflama
 —Hijo querido! —el corazón exclama,
 —Te has hecho mal?

No sabem exactament en quin any, però de la ploma de Joaquin Dicenta³⁷ va sorgir un llarg poema que es recrea en els detalls que la concisió del poema de Verdaguer obvia a favor d'un més gran dramatisme. És possible que Dicenta escrivís aquest llarg poema l'any 1904, quan enllestia la traducció al castellà de l'obra *El místic* de Santiago Rusiñol, que va ser estrenada al Teatro de la Comedia de Madrid la tardor d'aquell any. Com és sobradament conegut, l'obra de Rusiñol s'inspira en el drama de Verdaguer i presenta l'impossible encaix de l'artista en la societat que l'envolta. Dicenta devia llegir algunes de les obres del poeta català per situar millor el personatge i, acostumat a escriure per a l'escena, el poema podia molt ben ser un monòleg per ser representat, per exemple, en el benefici de l'actor principal d'*El místic*. El poema conserva el títol d'«Amor de madre», firmat, però, per Joaquin Dicenta. No hem aconseguit trobar l'edició original del poema i la versió que ens ha arribat forma part d'una antologia de contes, on l'única peça versificada és la de Dicenta. L'antòloga, Amelia Allende,³⁸ justifica la seva inclusió d'aquesta manera: «A pesar del título de esta antología —Cuentos sobrecogedores— hemos hecho una excepción en el caso de este autor, pues hemos incluido “Amor de madre” un poema que, dado su dramatismo y la emoción con que el lector llega al desenlace se ajusta de manera muy especial con los relatos contemplados en este volumen».³⁹

37. Joaquim Dicenta (Calataiud, 1863 – Alacant, 1917), escriptor i dramaturg; les seves obres més conegudes són: *Juan José* o *Curro Vargas*.

38. Escriptora xilena, reneboda de Salvador Allende i neboda d'Isabel Allende, es dedica a la publicació de contes, sobretot a l'editorial xilena d'Andrés Bello. Entre altres títols esmentem *Cuentos mitológicos griegos*, *Cuentos de príncipes y princesas* o *Amores prohibidos*.

39. *Cuentos sobrecogedores: Antología*. Barcelona/Santiago de Chile: Editorial Andrés Bello, 1999. Els altres contes recollits són: «El corazón delator» i «El retrato oval» d'E. A. Poe; «El collar» i «La pequeña Roque» de G. de Maupassant; «Desde allá» d'E. Pardo Bazán; «El ruiseñor y la rosa» d'O. Wilde; «Sueño» d'A.

Una recensió d'aquesta antologia feta pel crític Hernán Poblete Varas⁴⁰ a la «Revista de Libros» del diari *El Mercurio*⁴¹ de Santiago de Xile confirma la transmissió oral d'aquest poema, de manera similar a les altres versions verdaguerianes de l'«Amor de mare».

AMOR DE MADRE

Te adoro mi bien, decía
 Lleno de insensato ardor
 Un hombre a su amada un día
 Y la mujer se reía del amante y del amor.
 ¿Qué prueba te daré bastante,
 Le decía el tierno amante,
 Para hacerte creer en mí?
 Y agregaba suplicante ¿qué quieres?
 Por ti haré cuanto me cuadre,
 Con el nombre de mi padre
 Mi existencia te daré
 ¿o quieres que abone mi fe,
 Con las joyas de mi madre?

Con desdeñosa sonrisa
 Miraba al hombre la hermosa
 Y su afán le aguijoneaba.
 Y con voz espantosa
 Pero dulce y cariñosa
 Le dijo: Quiero probar tu pasión.
 ¿Qué quieres?, dijo el hombre.
 ¡De tu madre, el corazón!
 Como si escuchado hubiera
 El rugido de una fiera
 Un grito dio el hijo herido

Chejov; «La última hoja» de O'Henry; «La pata de mono» de W.W. Jacobs; «El almohadón de plumas» de H. Quiroga; «La colección imaginaria» de S. Zweig i «La voz del viento» de F. Coloana.

40. Hernán Poblete Varas (Valparaíso, 1919 - Santiago de Xile, 2010) va ser un novel·lista, crític literari i professor de la Universidad Austral de Chile a Valdivia. Mantenia una columna de recensió de llibres al diari xilè.

41. *Revista de Libros (El Mercurio)*, dissabte 5 de febrer de 2000. «Y podemos sorprendernos con la presencia del poema "Amor de madre", de Joaquin Dicenta, que oíamos recitar con voz llorosa a las tias viejas de nuestra niñez».

Y a su vez lanzó un gemido
Que horrorizó a la pantera.

La hermosa criminal
De la lucha se aperció
Y del poder se armó
De su belleza infernal.
Soltó sus sedosos cabellos,
Tan diabólicos como bellos,
Brillar hizo en su mirada
Luminosos resplandores,
Y en la boca perfumada
De besos embriagadores.
Mas cuando quiso llegar
A la hermosa, lleno de pasión,
Ella con voz espantosa,
Pero dulce y cariñosa,
Le dijo otra vez:
¿Y el corazón?

En el alma del doncel
Lucharon el bien y el mal,
Mas, vencido aquel
Hízose el hombre un chacal,
Y con ese paso veloz
Que nos lleva siempre al delito,
Fuese el hijo aquel tras la voz
De su impuro amor maldito.

Dormida la madre estaba
En pobre y triste aposento
Todavía brillaba una oración
En su aliento,
Quizás si hasta soñaba
La buena y santa mujer
Con el hijo que venía;
Débil luz derramaba una lamparilla,
Luz que encendió la ternura
De un cariñoso amor maternal
De ése que buscar procura
Sombra para su puñal.

Acercose al santo lecho
A tientas buscole el pecho

Que fuente fue de su vida.
 Se oyó un gemido, un extraño ruido
 Como el que causa la garra
 Del león enfurecido
 Que carne viva desgarrar;
 Después se escuchaba
 La respiración que ahogaba
 A aquel hijo criminal
 Y la sangre que goteaba
 De la punta de un puñal;
 Guardó el hijo el corazón
 De esa madre asesinada
 Y enceguecido de pasión
 Corrió a llevarlo a su amada.

Aguijoneado corrió
 Por la fiebre y el deseo,
 Pero al llegar tropezó
 Y por el suelo rodó
 Con su espantoso trofeo.
 Y al dar en el pavimento
 Ese ensangrentado lio
 Murmuró con tierno acento:
 ¿Te has hecho daño, hijo mío?

3. *Brasil*

Al país carioca, el tema apareix molt aviat en la ploma de Cyridão Durval,⁴² el conegut poeta brasiler, el qual publica un sonet, datat el 1886, amb el títol «Amor materno» a *Accordes*, llibre editat l'any 1890.⁴³ El poema torna a ser recollit al llibre *Sonetos brasileiros, s. XVII-XIX*,⁴⁴ i, amb posterioritat, una revista de Alagoas el torna a fer visible.⁴⁵

42. Cyridão Durval, poeta brasiler, va néixer a Alagoas el 1860 i va morir a Bahia, el 1895. Va exercir de professor de la facultat de dret en aquesta darrera ciutat.

43. Cyridão DURVAL. *Accordes*. Bahia: Impremta Popular, 1904, p. 269-270.

44. Laudelino FREIRE. *Sonetos brasileiros, seculo XVII-XX*. Rio de Janeiro: M. Orozco & C., 1904, p. 132.

45. *Revista da Academia Alagoana de Letras*, núm. 12 (1986), p. 127.

AMOR MATERNO
(Mario Proth)
Ao Dr. José Augusto da Freitas

Isaura, a mais cruel de todas as perdidas,
Entre os braços de Fausto, o mísero rapaz,
Disse um dia a sorrir: — Quem ama tudo faz...
Exijo deste amor as provas decididas. —

— Pede tudo, mulher, se queres destruídas
As dúvidas que tens: ordena e então verás
Se tenho amor ou não: de tudo eu sou capaz...
Por ti arrancarei milhões, milhões de vidas! —

E a Dalila soltou estridula risada...
Disse a Fausto: — Pois bem, se tu não temes nada
Quero de tua mãe tragar o coração! —

E o louco o foi buscar... De volta, no caminho,
Tropeçou e cahio... Disserem-lhe baixinho:
“— Magoaste-te, meu filho?... Aceita o meu perdão”.

Duval sembla indicar que el poema és una versió de l'escriptor francès Mario Proth, però no hem estat capaços de trobar cap mena de relació entre aquest autor i el tema de l'amor matern. Pot ser una confusió, bé amb l'altre escriptor francès Richepin o bé, segons la informació que Othon Costa, director de la *Revista das Academias de Letras*⁴⁶ a Rio de Janeiro, ens proporciona, ha estat José de Echegaray qui ha proporcionat el tema del sonet del poeta Cyridão Durval. Segons Costa, «A literatura castelhana [...] teve em toda a America latina uma considerável zona de influência. Os escritores brasileiros não podiam forrar-se a esse vigoroso influxo, por vezes de irradiação mundial. José de Echegaray exercêu não pequena influência na poesia e no teatro de algunos países americanos». Hem inclòs el poema d'Echegaray en l'apartat destinat a les traduccions castellanes.

Encara que es podria pensar que, a causa de les afinitats lingüístiques, la porta d'arribada del tema de l'amor matern al Brasil fou

46. Othon COSTA. «Nihil Novum». *Revista das Academias de Letras. Órgão da Federação das Academias de Letras do Brasil*, 55 (Jan. e Fev. 1945), p. 24-25.

a partir d'una versió portuguesa, el cert és que el tema a Portugal va arribar més tard i mitjançant l'original de Richepin. En un llibre titulat *A Anthropologia criminal e o Congresso de Bruxellas (1894)*,⁴⁷ l'autor ens informa que Armando da Silva⁴⁸ havia posat en prosa la cançó de La Glu en *Novidades*, un dels diaris més llegits de Lisboa, l'any 1892, i en reproduïx el text. O sigui que la versió portuguesa apareix quatre anys més tard que la versió de Duval i a partir de la balada pseudobretona.

Al Brasil, el 1937, esclata un èxit de la música popular mitjançant el tenor Vicente Celestino.⁴⁹ Es tracta de la cançó «Coração materno», amb lletra i música del mateix tenor. No queda clar si Celestino coneixia la versió de Duval, si es basa en la llegenda oriental que Malba Tahan ja havia donat a conèixer en nombroses edicions en el seu llibre de contes orientals o si, mitjançant els seus coneixements musicals, versiona, adaptant-la al gust brasiler, la peça de Richepin, a la qual va posar música Charles Gounod, entre d'altres compositors, però el cert és que la cançó va tornar a conèixer, a finals dels anys trenta, un altre èxit similar al que la va fer famosa a França i a d'altres països occidentals en les primeres dècades del segle XX, aquest cop, però, amb la veu de Celestino i en el país carioca.

CORAÇÃO MATERNO

Vicente Celestino

Disse um campônio á sua amada: «Minha
Idolatrada, diga o que quer.
Por ti vou matar, vou robar, embora tristezas
Me causas mulher.
Provar quero eu que te quero, venero teus

47. FERREIRA-DEUSDADO. *A Anthropologia criminal e o Congresso de Bruxellas*. Lisboa, 1894, p. 74.

48. Armando da Silva apareix com a secretari de redacció del diari *Novidades* (1885-1913) a partir de l'agost de 1891. La prosificació de la cançó de Richepin es publica el 17 de desembre de 1892, pàgina 1, en un article titulat «Una epidèmia dos infanticídios»

49. Antonio Vicente Filipe Celestino (Rio de Janeiro, 1894 - São Paulo, 1968) va ser un dels més coneguts cantants de Brasil. Va debutar professionalment el 1916, va muntar una companyia de teatre líric amb la qual va recórrer el país durant els anys 20, i en la dècada dels 30 va esdevenir compositor de cançons que van fer perdurar la seva fama.

Olhos, teu corpo e teu ser
 Mas diga, tua ordem espero, por ti não importa
 Matar ou morrer.
 E ela disse au campôrio, a brincar: «Se é
 Verdade tua loca paixão
 Parte já e pra mim vá buscar de tua mãe
 Inteiro o coração»
 E a córrer o camporio partiu, como un raio na
 Estrada sumiu
 E sua amada qual louca ficou a chorar na
 Entrada tombou.
 Chega á choupana o campôrio
 Encontra a mãezinha agoelhada a rezar,
 Rasga-lhe o peito o demonio
 Tombando o velhinha aos pés do altar
 Tira do peito sangrando da velha mãezinha
 O pobre coração
 E volta a córrer proclamando «Vitória, vitória
 Tens minha paixão»
 Mas em meio de estrada caiu, e ne queda
 Una perna partiu
 E a distancia saltou-lhe da mãe sobre a terra o
 Pobre coração.
 Nesse instante uma voz ecoou: «Magoou-se
 Pobre filho meu?
 Que ainda sou teu!»

La cançó va tornar a conèixer una nova vida quan el 1968 Caetano Veloso la inclou, amb una nova versió musical, en el seu disc-manifest *Tropicalia*, en què denuncia el convencionalisme de les cançons brasileres i aposta per retornar als orígens de la música popular.⁵⁰

Semblava coherent, doncs, considerar que, al Brasil, el tema s'hi coneixia, bé a través del sonet de Duval, bé a través de les llegendes àrabs que Malba Tahan havia publicat en diferents edicions durant molts anys, però, el 1968, —coincidint amb la recuperació del tema par part de Caetano Veloso trenta anys després de l'èxit de

50. Més informació sobre el tema i les interpretacions dels dos artistes es troben a Felipe FORTUNA. «Corações maternos. O amor de mãe através das artes, do tempo e dos idiomas». *Sibila. Poesia e Cultura*, www.sibila.com.br/index.php/mix/1241-coracoes-maternos.

Celestino —, al diari de més tirada de l'estat de São Paulo, la *Folha de São Paulo*, Plínio Corrêa de Oliveira⁵¹ hi publicava un text referent a l'amor matern amb el títol de «Valores perennes»,⁵² tema que procedia — «*se não me engano*» — d'Émile Faguet.⁵³ Evidentment, Corrêa de Oliveira s'equivocava de poeta francès, perquè l'autor del text original no era Faguet, sinó un coetani seu, el nostre poeta Jean Richepin.

É de Émile Faguet, se não me engano, o seguinte apólogo: havia certa vez um jovem lacerado per uma situação afetiva crítica. Queria ele com toda a alma sa graciosa esposa. E tributava afeto e respeito profundos a sua própria mãe. Ora, es relações entre nora e sogra eram tensas e, per ciúmeiras, a jovem encantadora mas má, concebera um ódio infundado contra a idosa e veneranda matrona. Em certo momento, a jovem colocou o marido entre a espada e a parede: ou ele iria a casa da mãe, a mataria, e lhe traria o coração da vítima, ou a esposa abandonaria o lar. Depois de mil hesitações, o jovem cedeu. Matou aquela que lhe dera a vida. Arrancou-lhe do peito o coração, embrulhou-o em um pano, e se dirigiu de volta para casa. No caminho, aconteceu ao moço tropeçar e cair. Ouviu ele então uma voz que partia do coração materno, lhe perguntou cheia de desvelo e carinho: «Tu te machucaste, meu filho?»

L'escriptor catòlic, en el seu article, interpretava la llegenda com una exaltació de l'amor matern, desinteressat i fidel fins a la mort i obviava l'impuls d'obcecació que la gelosia de l'esposa —l'amant no hi apareix ja que la moral ultracatòlica de l'autor no podia permetre que la relació fos adúltera— porta el fill a executar el matricidi. El text, evidentment, pot procedir de la «Chanson de Marie-des-Anges», però també és possible que la cançó de Celestino, en la nova versió de Caetano Veloso, sigui la que ha mogut Corrêa de Oliveira a recuperar el text francès per redactar el seu article. Així doncs, hi ha tres possibilitats per a la introducció de la llegenda en terres del

51. Plínio Corrêa de Oliveira (São Paulo, 1908-1995) col·laborava a la *Folha de São Paulo* i els seus escrits eren reproduïts en nombrosos diaris d'altres països americans. El 1960 havia fundat el moviment catòlic ultraconservador TFP (Tradició, Família i Propietat), estès per alguns països, del qual va ser president perpetu.

52. L'article va ser publicat el 18 de desembre de 1968.

53. Émile Faguet (1847-1916), doctor en lletres, va ser periodista, crític literari, historiador de la literatura i professor de la Sorbonne.

Brasil: Cyridão Duval, Mello de Sousa i Jean Richepin. Possiblement cada un d'ells hi va entrar de manera autònoma i independentment en èpoques diferents.

4. *Espanya*

També es va traduir el poema verdaguerià a terres espanyoles, encara que les versions que hem trobat, com que no estan datades, semblen posteriors a les dates de les primeres aparicions d'Amèrica del Sud.

Com una hipòtesi, podem avançar que la primera versió al castellà de què tenim notícia és deguda a la ploma de José de Echegaray⁵⁴ i cal situar-la abans de 1886. Per datar-la ens hem de basar en la informació d'Othon Costa, reproduïda més amunt. Si fem cas d'aquesta afirmació, el poema d'Echegaray s'hauria redactat, doncs, abans de 1886, data que apareix al peu del sonet de Duval.

AMOR DE MADRE

Quiero ofrecerte un tesoro
De mi eterno amor en prenda,
Pero quiero que esa ofrenda
No sea en joyas de oro.
Pues me darás cuando cuadre,
En prueba de esa pasión,
Un sangriento corazón:
El corazón de tu madre.
Dijo la dama al doncel,
Que ciego al punto, corria
Donde su madre dormia
Soñando acaso con él.
Ciego de insana pasión,
Se acerca trémulo al lecho
Y arranca del noble pecho
De su madre el corazón.
Y ya en el umbral sombrío

54. José de Echegaray (Madrid, 1832-1916) va ser enginyer de camins, matemàtic, dramaturg i polític. El 1904 va rebre el premi Nobel de literatura, compartit amb Frederic Mistral, per la seva producció dramàtica, on destaca *El gran Galeoto*, *Mariana* o *Mancha que limpia*.

De su amada, cruel, cayó,
Y aquel corazón gritó:
“Te has hecho daño, hijo mío?”

Com que no sabem quan ni on va publicar el poema José de Echegaray, reproduïm aquesta versió que apareix, publicada per Lucilo Pedro Herrera,⁵⁵ en una antologia de poesia hispanoamericana apareguda a la República Argentina l'any 1932, amb una segona edició el 1935.⁵⁶ Per l'article d'Othon Costa sabem que també va aparèixer en la revista argentina *El Monitor de la Educación Común* el juliol de 1939. Cal destacar, com ja hem exposat abans, que l'any 1932 a la mateixa República Argentina i en la publicació *Caras y Caretas* també apareix una versió del poema verdaguerià, aquella que, el 1910, a la revista *El Jardín* signava el poeta veneçolà, Felipe Tejera, i que, a la revista argentina, hi apareix sense la firma de l'adaptador, però sí que va signada pel poeta de Folgueroles. D'aquí que es dibuixin dues vies diferents d'entrada per a la mateixa composició a la República Argentina. Una, la que porta la signatura de Verdaguer i l'altra, la que, de manera anònima, recull la versió veneçolana de Tejera, publicada a Guatemala.

A la *Revista Contemporánea* de 15 d'agost de 1896, hi surt publicat un conjunt de poemes sota el títol «Álbum del preso», recollit per C. Bernaldo de Quirós⁵⁷ i G. M. Vergara,⁵⁸ que continua en el número posterior del 30 d'agost. Entre les composicions del primer lliura-

55. Lucilo Pedro Herrera va ser un escriptor i crític argentí, conegut sobretot pel seu llibre *Sugestiones críticas*. Buenos Aires: Librería y Casa Editora de Jesús Menéndez, 1938. També és autor de la novel·la *Inquietud* (1940).

56. Lucilo Pedro HERRERA. *Poesias. Antología Hispano-Americana*. Buenos Aires: Talleres Gráficos Argentinos de L. J. Rosso, 1932; *Antología Hispano-Americana. Poesias. Segunda edición con los juicios críticos*. Buenos Aires: Librería y Casa Editora de Jesús Menéndez, 1935.

57. Constancio Bernaldo de Quirós (Madrid, 1873 - Mèxic, 1959) va ser un advocat i un criminalista molt conegut amb nombroses obres sobre la seva especialitat.

58. Gabriel María Vergara y Martín, de qui desconexem les dades biogràfiques, és autor entre altres obres de: *Diccionario geográfico popular*. Madrid, 1923; *Ensayo de una colección bibliográfica-biográfica de noticias referentes a la provincia de Segovia*. Guadalajara, 1904; *Diccionario geográfico popular de cantares, refranes, adagios, proverbios, locuciones proverbiales y modismos españoles*. Madrid, 1923 i *Refranero geográfico español*. Madrid, 1936.

ment, hi ha el poema «El corazón de una madre», signat per Eladio Ruiz y Pla⁵⁹ i datat a Madrid el 7 de gener de 1895. Una nota de la redacció ens adverteix que «Esta creación, a la par terrible y hermosa, de la imaginación popular de Bretaña, pertenece ya a la literatura universal y solo en este sentido nos atrevemos a firmarla. Así también lo han hecho en Francia, Richepin y Mario Proth, y Armando de Silva en Portugal. En nuestra España, la misma leyenda ha dado asunto para una de sus más bellas composiciones a Bartrina». O sigui que es reconeix l'autoria de Bartrina, però no la de Jacint Verdaguer que, òbviament, és qui va donar forma a la idea.

EL CORAZÓN DE UNA MADRE
LEYENDA

Loco de amor un galán
Por los graciosos hechizos
De una preciosa doncella
Dueña de mil albedríos,
Que despreciando pagaba
Muestras de afecto y cariño;
Con frases apasionadas
Y ante sus plantas rendido,
Pudo alcanzar que en su pecho
Le diera amoroso asilo;
Pero juzgando la joven
Sus juramentos fingidos
A prueba pone con saña
Su amor trocado en delirio,
Prometiéndole cambiar
Sus gracias por sus desvíos,
Si el corazón de su madre,
Después de horrible delito,
Lo presentava con sangre
De sus entrañas teñido;
Y aquel doncel despiadado
Por ver sus sueños cumplidos,
Comete el nefasto crimen,
Sin que sus fieros instintos
Fueron calmados con ruegos
Que ahogaba el triste martirio;

59. Autor d'una novel·la amb el títol *Expiación*, 1905.

Y cuando ya consumado
 Medroso y falto de tino,
 Lleva a su encanto las pruebas
 De sus amores impíos,
 Todo turbado tropieza
 En un zarzal del camino,
 Cayendo sobre las ramas
 De sus punzantes espinos;
 Y levantándose presto,
 Escucha convulso y frío,
 Que el corazón de su madre,
 Lanzando un triste gemido,
 Lleno de angustia le dice:
 «Te has hecho daño, hijo mío?»

Una altra versió de què tenim constància va aparèixer a *Euskal Erria - Revista Bascongada*, i va firmada per Francesc Tomàs i Estruch.⁶⁰ El fet d'aparèixer a la revista basca el mes de juliol de 1902 és una mostra clara de la voluntat de la revista d'homenatjar el poeta català que acabava de morir.

AMOR DE MADRE

Traducción libre de una poesía del P. Verdaguer

Dice un joven a su amante:
 —El astro eres más brillante
 Del cielo de mi ilusión...
 Pide lo que más te cuadre.
 —Te pido que de tu madre
 Me traigas el corazón...

Parte el hijo enloquecido
 Y aquel corazón querido
 Arranca con un puñal.
 A su novia con presteza
 Lo lleva, pero tropieza
 De la puerta en el umbral.
 Cae aquel ser inhumano.

60. *Euskal Erria - Revista Bascongada*, vol. XLVII (julio 1902), p. 555. Francesc Tomàs i Estruch havia nascut a Carmelo (Uruguai) el 1862 i va morir a Barcelona el 1908. Dissenyador tèxtil va exercir la crítica d'art al *Diario de Barcelona*, va escriure peces per al teatre i és autor d'*Una historia de la caricatura*.

El corazón en la mano
 Temblando de amor está
 Y su madre, a quien da muerte,
 Le pregunta de esta suerte:
 —Te has lastimado quizá?...

Uns deu anys més tard, apareix una versió en prosa, que hem dubtat si incloure-la en l'apartat americà o bé, considerar-la com una versió feta a Espanya. Es tracta d'un article d'Amado Nervo⁶¹ on va inserit el tema amb una clara referència a la seva procedència catalana. El fet que Amado Nervo, l'any 1913, fos secretari de l'ambaixada de Mèxic a Madrid i que la publicació tingués lloc a la *Revista de América*,⁶² que apareixia a París sota el patrocini de Ruben Darío, ha inclinat la balança a considerar-la una versió espanyola, escrita per un autor mexicà.

Según cierta balada, creo que catalana, (y que recuerda todo el mundo), un atolondrado y cálido amante quiere en vano obtener los favores de una mujer fría, caprichosa, cruel, como una Salomé...
 —No te amaré, le dice ella, si no me traes el corazón de tu madre.
 El mísero lucha, se debate, pero es débil... Ama... Cede al fin. Va por la noche al lecho de su madre, que duerme, le abre el pecho blanco y misericordioso, y le arranca el corazón. Febril, loco, echa a correr con la entraña, palpitante aún, en la diestra. ¡Va a buscar el premio! Pero su avidez y su desconcierto le hacen tropezar. Cae... Se levanta turbado... y entonces el corazón de su madre adquiere voz, sí, adquiere voz, sólo para preguntarle: Te has hecho daño, hijo mío?

És conegut que el gran traductor de Verdaguer a España ha estat Lluís Guarner, tal com posava de relleu l'article de Joan Antoni Millón.⁶³ La traducció del poema de *Caritat* va precedida d'una nota a peu de pàgina on Guarner explica la gènesi del poema amb la visita

61. Amado Nervo, poeta, literat, prosista i diplomàtic mexicà, va néixer a Tepic el 1870 i va morir a Montevideo el 1919. Com a premi per la seva carrera literària va ingressar al cos diplomàtic i gran part de la seva vida va transcórrer fora del seu país, sobretot a Espanya i París. L'amistat amb Ruben Darío li va obrir les portes de la revista publicada a París.

62. «Las ideas de Tello Téllez». *Revista de América*, 8-10 (1913), p. 98.

63. «Jacint Verdaguer en l'obra de Lluís Guarner». *Anuari Verdaguer* (2002), p. 551-567.

a Bartrina i la posterior redacció del poema.⁶⁴ El traductor no s'està de relacionar-la amb la cançó de Richepin, encara que equivocadament situa la «Chanson de Marie-des-Anges» a l'obra *La Bombarda* (1889) i no a *La Glu*, com correspon.

AMOR DE MADRE

El hijo malo a la perversa hija
 Un día dijo así:
 —Tú eres de mi vida la estrella que más brilla,
 Di, ¿qué quieres de mí?

Te traeré, si quieres, de casa de mi padre...
 El tesoro mejor;
 Te traeré, si quieres, las joyas de mi madre.
 — Dame su corazón —

El hijo malo halla a su madre dormida
 Soñando sin cesar;
 Y aquel sueño tan dulce que sueña noche y día
 Ahora soñando está.

Abre su pecho y con una faca arranca
 Su tierno corazón.
 ¡Su corazón, que vive como una paloma blanca,
 De su materno amor!

Cual lámpara de oro llevándola en su diestra,
 Él lo escucha latir
 — ¡Oh, quien latir te oyera, corazón de mi madre,
 De dulce amor por mí!... —

Caminando de prisa, en busca de su amada,
 Cayó junto al portal
 Y con su dulce voz el corazón le dijo:
 — Hijo, ¿te has hecho mal?

64. «Esta magnífica poesía, que el propio Verdaguer incluyó en su libro “Caridad”, no puede negarse que por la forma es bien verdagueriana: sencillez, ternura y espíritu popular. Pero si bien la redacción es de nuestro poeta, débese su pensamiento creador a Joaquín Bartrina. [...] Como se podrá apreciar por el asunto de esta pieza literaria se trata de una obra de marcado carácter popular (razón por la cual tal vez agradó tanto a Verdaguer) y parece ser que pertenece a la cantera eterna de las tradiciones y leyendas populares...».

La traducció de Lluís Guarnier va aparèixer en dues edicions diferents, publicades a Madrid,⁶⁵ la segona de les quals per l'editorial Aguilar, la qual mantenia forts vincles comercials amb els països americans. Amb tota probabilitat és mitjançant aquesta difusió de la traducció de Guarnier que aquest poema apareix a *La madre en la poesía: colección de poesías de autores hispano-americanos, españoles y extranjeros*, antologia preparada per Pablo Schneider, publicada a l'Argentina.⁶⁶ Vint anys després, torna a reaparèixer aquesta traducció en el llibre *Almafuerte: su vida y su obra* de Julio G. de Alari, amb el comentari sobre la seva redacció, el qual clarament remet a la nota «Historia de una poesia», publicada a la revista *Atlántida*, com ja s'ha reportat abans.

És molt possible que el poema verdaguerià, en alguna de les seves versions sud-americanes, també aparegui en algun altre dels nombrosos llibres dedicats a la mare que figuren en els catàlegs de diverses editorials de Sud-amèrica, però la impossibilitat de consultar-ne els exemplars, ja que no són presents en cap biblioteca de l'estat, impedeix conèixer si el poema de l'amor matern hi figura.

5. *Estats Units*

Després de les primeres aparicions sud-americanes va ser publicada, a la revista de Chicago *The International*, la traducció feta per Antoinette Ogden, la qual va tenir una difusió reduïda.⁶⁷

A MOTHER'S LOVE

From the catalan of Jacinto Verdaguer

A wicked son unto his wicked love
Said once at dawn of day:

65. *Poesías líricas de Jacinto Verdaguer*. Madrid: Editorial Fax, 1930. Clásicos Amenos, 23 i Jacinto VERDAGUER. *Antología poética*. Madrid: Aguilar, 1944. Colección Crisol, 87.

66. Pablo SCHNEIDER. *La madre en la poesía: Colección de poesías de autores hispano-americanos, españoles y extranjeros*. Buenos Aires: Imprenta Guadalupe, 1945. Hi ha una edició posterior de 1965.

67. *The International* (Chicago), vol. II, núm. 5 (maig de 1897), p. 461. Desconexem dades sobre la personalitat de la traductora; només sabem que va passar una llarga temporada a Barcelona, convidada per una família benestant catalana.

«Of my heaven the brightest star are thou.
Thee will I obey

Shall I bring thee from my father's stores
A world of art?
E'en would I steal for thee my mother's jewels»
«Bring me her heart!»

The wicked son finds her asleep.
Her countenance so mild
A mirror of sweet thoughts, reflecting
Dreams of her child.

He tears her breast, and with a knife cuts out,
Alive and warm,
Her trusting heart. Poor heart, so weak in love, so strong
To shield from harm!...

He hastens, runs into his paradise
With steps alert.
But at the portal falls; in anxious fear the heart cries out:
«Son! Are thou hurt?»

El 1915 trobem a Estats Units una altra versió, sense cap referència a l'autoria de Verdaguer, però molt propera a la visió del poeta d'Osona. L'autor d'aquesta versió, Arthur Guiterman,⁶⁸ devia conèixer l'original en llengua castellana i, per un desconeixement de la geografia de la península, situa l'acció a Andalusia, lloc que devia considerar més apropiat i exòtic per a la història de l'amor matern.⁶⁹

68. Arthur Guiterman (1871-1943), escriptor i poeta nord-americà, és conegut sobretot pels seus poemes humorístics. És autor d'una dotzena de reculls de poesia i fundador de la Poetry Society of America.

69. El poema va ser publicat dins «Three Sonnet-Legends, Love, Marriage, Motherhood». *McBride's Magazine*, september 1915, p. 135-136. Uns anys més tard torna a ser publicat en el llibre Arthur GUITERMAN. *A ballad-maker's pack*. New York/London: Harper & Brothers Publishers, 1921. El sonet apareix modificat en la segona quarteta que queda redactada així: «Yet deeply foul, a Lamia in disguise, / to win whose poisoned kiss he periled all — / hiswealth, his faith, whatever she might prize / that would he give and vow the gift too small».

THE MOTHER

This legend, grim and wild yet rich in truth,
 Was framed in Cordova in Gothic days:
 By Guadalquivir's water dwelt a youth
 Who loved a woman fair beyond all praise
 Yet inly foul — a Lamia disguised.
 To win whose poisoned kiss he periled all —
 His fortune, faith and hope; whate'er she prized
 That gave he, vowing still the gift too small.
 One day in guileful hate she cried: "Alack,
 Thy mother grieves me; slay her; bring me straight
 Her heart!" — He did her will; and, hasting back
 Fell headlong e'en before the witch's gate.
 How sweetly spake unto that erring one
 The Mother's heart: "Oh, art thou hurt, my son?"

L'any 1928 surt publicat un llibre d'Arthur Stringer,⁷⁰ titulat *A woman at dusk and other poems*,⁷¹ el qual, segons una nota que figura en les primeres pàgines del llibre, recull poemes que no havien format abans part de cap llibre. Entre aquests, un titulat «Mother and son», que en un parèntesi porta l'aclaració següent: (After Echegaray). Del poeta castellà només devia agafar la idea del matricidi, si més no, perquè és curiosa la localització del poema a l'infern, amb l'ànima del fill condemnada fins i tot abans de cometre l'horrorós crim. La referència a Echegaray dóna idea de la repercussió del poeta castellà a tot Amèrica ja que també sembla, com hem comentat abans, que el seu poema és a l'origen de l'entrada del tema al Brasil.

MOTHER AND SON

(After Echegaray)

In the slag of Hell his soul did rot,
 Slayer and blackguard, thief and sot;
 Till from Darkness, myriad-ghouled,

70. Arthur Stringer (Chatman, Ontario, 1874 - Mountain Lakes, New Jersey, 1950), escriptor canadenc, conegut per les seves novel·les i poemes, però sobretot pels seus guions de cinema. Va abandonar el seu Canadà nadiu per viure als EUA on va treballar i on va morir.

71. Arthur STRINGER. *A woman at dusk and other poems*. Indianapolis: The Bobbs Merrill Company, 1928, p. 142-144.

Spake He who want and torment ruled:
 «If thou one day, and one day alone,
 Wouldst leave this anghish thou hast know,
 If thou one day wouldst 'scape the Pit,
 This, Damned One, thou must do for it:
 Find Her whose womb thy body bore,
 Bone of her bone, core of her core;
 Bring me her heart, at which still eat
 Thy sins, and lay it at my feet!»
 The man went forth, and as ordained
 Brought back to Hell with hands all stained
 The heart of Her whose breast had nursed
 A child not she, but Hell, had cursed.
 They who the Nether Darkness trod
 And on Hell's bars like mad dogs gnawed,
 Heard him who on their anguish fed
 Laugh at the proffered think that bled.
 «The test stands good, thou blackest-cored
 Of all the scum my Hell doth board,
 Go take thy one day, as 'twas writ—
 But see, thy foot hath trod on It»
 Yes, It, the heart of her who bore
 Him as a chld, slimed Hell's worn floor.
 On its slow tears he slipped, and fell
 On that bruised heart that knew him well.
 And It, ere he rose up to go,
 Lay close to him and whispered low,
 Whispered tenderly, whispered clear:
 «Son of mine, did I hurt you, Dear?»

També als EUA apareix una altra versió, aquesta vegada sembla que derivada del poema de Richepin, encara que equivocadament atribuïda a Echegaray. És en un llibre de Jessie Bernard,⁷² la qual no

72. Jessie Bernard (Minneapolis, 1903 - Washington D.C., 1996) va ser una de les més conegudes sociòlogues dedicades a estudiar la teoria feminista i les relacions familiars. Té publicats més de quinze llibres i innumbrables articles en revistes i en capítols de llibre. La referència a Echegaray es tracta de: Jessie BERNARD. «Prolegomena. The Victorian Model for the Role of Mother». A: *The future of Motherhood*. New York: Dial Press, 1974; 2a. edició, New York: Penguin Books, 1975, p. 4.

dóna cap referència sobre la procedència de la versió, que originalment és publicada al llibre *Children and their mothers*.⁷³

There was a young man loved a maid
Who taunted him: "Are you afraid"
She asked "to bring me today
Your mother's heart upon a tray?"

He went and slew his mother dead
Tore from her breast her heart so red
Then towards his lady love he raced
But tripped and fell in all his haste.

As the heart rolled on the ground
It gave forth a plaintive sound
And it spoke, in accent mild:
"Did you hurt yourself, my child?"

Camins diferents per a un mateix tema

A les pàgines precedents, s'ha fet evident que, amb més o menys força, la llegenda de l'amor matern és present a tot Amèrica. Des dels Estats Units fins a l'Argentina, passant per Mèxic, Guatemala, Costa Rica, República Dominicana, Puerto Rico, Veneçuela, Perú, Xile o Brasil, hi ha versions de la llegenda del cor matern, però no totes han transitat pels mateixos camins per arribar al seu destí final. Es pot intentar establir una hipòtesi de les diferents fonts possibles, totes a partir d'un remot origen àrab. Semblava evident que la introducció de la llegenda als Estats Units era feta mitjançant els poemes de Jean Richepin, perquè, l'any 1907, alguns dels seus versos, entre ells el del cor matern amb el títol «Jean Richepin's song», van ser traduïts per Herbert Trench.⁷⁴ Un any després hi ha una altra versió amb el

73. *Children and their mothers*. Munich: Hanns Reich Verlag, 1963, p. 12. Un any més tard és publicat als Estats Units per Hill and Wang, 1964.

74. Herbert TRENCH. *New Poems: Apollo and the seaman; The Queen of Gothland, Stanzas of Leo Tolstoi and other Lyrics*. London: Mathuen & Co, 1907; New York: Henry Holt & Co, 1908, p. 76-77. Les últimes edicions són Whitefish: Kessinger Publishing, 2007 i Charleston: Nabu Press, 2010.

títol de «The Limer»,⁷⁵ encara que aquests poemes no van tenir gaire repercussió als Estats Units. Posteriorment, la «Chanson de Marie-des-Anges», en la seva versió original, va formar part de l'*Oxford Book of French Verse* des de la segona edició de 1927, augmentada, fins a la reimpressió de 1951 i desapareix en la «New Edition» de 1957. Però el fet que Stinger, un any després de l'aparició de l'antologia de poemes francesos, considerés el poema d'Echegaray com a punt de partida del seu «Mother and son» obre una altra possibilitat de procedència del tema en terres nord-americanes.

Al Brasil, ja hem reportat que el tema pot haver tingut diferents vies d'entrada al llarg dels anys: Durval-Echegaray, Mello e Sousa o Richepin. Des de la distància es fa difícil descriure cada un dels camins d'entrada, però el tema del poema, sobretot pel que té de violència i horror, ha encaixat en la cultura carioca.

Com no podia ser altrament, en els països americans de parla hispana, el poema de Verdaguer és l'origen de totes les versions conegudes. Les relacions de tota mena establertes amb els estats americans des de Catalunya; la facilitat per entendre el català com a conseqüència d'una important emigració catalana que encara conservava la llengua o el seu record; l'absència de traduccions de Jean Richepin al castellà i al català són alguns dels factors que marquen la procedència verdagueriana de les versions de la llegenda del cor matern, tant si conserven l'autoria del poeta de Folgueroles com si els autors de les diferents versions s'han fet seu el tema. No cal ser molt agosarat per creure que tots els poemes que porten per títol el tema de l'amor matern — amor de madre; amor materno; el corazón de una madre; a mother's heart; mother and son — i els que només el titulen com a balada catalana són provinents de la mateixa font verdagueriana, bé per via directa, bé a través d'alguna versió lliure, ja que el poema de Richepin sempre és citat com a *Chanson de Marie-des-Anges* o bé com la cançó de *La Glu*, però sense referenciar en el títol el tema del cor matern, encara que, evidentment, l'argument és idèntic. Verdaguer mateix no hauria cregut, si algú li ho hagués predit, que aquell conte que li explicà Bartrina i que ell, en penyora d'amistat,

75. Percy ALLEN. *Songs of old France*. London: Francis Griffiths, 1908. A la pàgina 175-176 apareix la traducció de M. Fasquelle, amb el títol de «The Limer» (La Glu).

va posar en vers conqueriria amb les seves versions i adaptacions el continent sud-americà.

Fins ara hem recollit les versions literàries del tema —amb una referència a la versió internàutica del poema—, però és curiós de consignar que el tema del cor matern ha conegut diferents versions cinematogràfiques, l'estudi de les quals s'escapa evidentment de l'àmbit d'aquest article. De totes maneres, no podem deixar de mencionar la mostra més actual del tema, que és un curtmetratge brasiler amb el títol *Amor Só de Mãe*, dirigit per Dennison Ramalho, rodat en color i d'una durada de vint minuts, l'argument del qual ens és presentat així: «Numa aldeia de pescadores, acontecimentos macabros se desenvolvam numa noite de satanismo, morte e orações a Nossa Senhora de Cabeça».⁷⁶ Un dels comentaris sobre el film ens anuncia: «Livrentemente baseado na canção “Coração materno” de Vicente Celestino, ocurta “Amor Só de Mãe” é uma das melhores obras que já tive o prazer de presenciar no cenário do horror nacional». Aquest curt que mostra un argument *gore*, de sang i fetge, ha guanyat nombrosos premis i va ser visionat al Festival Internacional de Cinema Fantàstic de Sitges de l'any 2003, on es va emportar un premi al millor curt fantàstic.

En el terreny musical en canvi, les nombroses versions que de la *Chanson de Marie-des-Anges* s'han escrit i s'han interpretat i la seva difusió mitjançant els procediments mecànics a partir dels inicis del segle XX l'han feta coneguda arreu, sense cap possibilitat de competència per part del poema català, ja que sols es coneix una composició que recull el tema del cor matern verdaguerià, deguda a la inspiració de Juli Garreta. Es tracta del disc compacte *Àngel Guimerà i els seus contemporanis. Textos musicats*, editat el 1995 pel Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya.

Potser aquest treball contribuirà a fer més coneguda la figura del poeta de Folgueroles i a restablir l'autoria d'aquesta llegenda en terres americanes on, com hem intentat explicar, encara és present en diferents formats.

76. La fitxa tècnica es troba a <http://portacurtas.org.br/Filme.asp?Cod=1541>